

ЕМПАТИЯ ЯК ОЗНАКА ДІЛОВОГО ЛИСТУВАННЯ М. КУЛІША

У статті йдеться про способи вираження вербальної емпатії з точки зору комунікативної та емотивної лінгвістики. Аналізуються особливості вираження семантичної емпатії як відображення прагматичної налаштованості автора в текстах ділових листів М. Куліша.

Ключові слова: дискурс, емотивність, емпатія, вербальна емпатія, семантична емпатія, прагматична емпатія.

Невская Ю.В. Эмпатия как черта деловой переписки Н. Кулиша. *В статье идет речь о способах выражения вербальной эмпатии с точки зрения коммуникативной и эмотивной лингвистики. Анализируются особенности выражения семантической эмпатии как отображения прагматического настроя автора в текстах деловых писем Н. Кулиша.*

Ключевые слова: дискурс, эмотивность, эмпатия, вербальная эмпатия, семантическая эмпатия, прагматическая эмпатия.

Nevskaya Yu. V. Empathy as a feature of business correspondence by M. Kulish. *The ways of the expression of verbal empathy from the point of view of communicative and emotive linguistics are spoken of in the article. The peculiarities of the expression of semantic empathy as the author's pragmatic intention in business letters by M. Kulish are analyzed.*

Keywords: discourse, emotive features, empathy, verbal empathy, semantic empathy, pragmatic empathy.

Поняття емпатії (від грецького *empathia* — співпереживання) дедалі активніше вживається в лінгвістиці, зокрема в комунікативній лінгвістиці тексту. Термін був запозичений із психології, де він необхідний для опису психічних якостей особистості і означає «розуміння емоційного стану іншої людини, мимовільне відчуття подібних почуттів, переживання за нього» [2: 14]. Термін *емпатія* був уведений у психологію Е. Тітченером на позначення внутрішньої активності, результатом якої стає інтуїтивне розуміння почуттів іншої людини.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена неможливістю на сучасному етапі розвитку лінгвістики здійснювати адекватний прагматичний та семантичний аналіз різних типів дискурсу (усного, писемного мовлення, художнього тексту) без виявлення особливостей ставлення автора / адресанта до адресата, встановлення об'єкта емоційного спрямування автора, а отже, прихованих компонентів смислу і справжніх причин досягнення мовленнєвих упливів.

Метою статті є виявлення рис авторського мовлення М. Куліша, зокрема особливостей вербальної емпатії, що проявляється у його діловому листуванні. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- уточнити природу такого явища, як емпатія;
- окреслити основні риси і типи вербальної емпатії;
- визначити лінгвальні засоби реалізації емпатії в дискурсі;
- виявити особливості експлікації емотивності та емпатії у текстах ділових листів М. Куліша;

• простежити механізми досягнення мовленнєвих, зокрема емоційних і емотивних, впливів в авторському мовленні М. Куліша на матеріалі дискурсу його ділового епістолярію.

Об'єктом цього дослідження стали обрані фрагменти дискурсу ділового листування М. Куліша.

Предметом дослідження є емпатія у діловому листуванні М. Куліша.

Найбільш поширене розуміння емпатії в психології – «розглядати ситуацію з точки зору співрозмовника, відчувти почуття, подібні до його почуттів, розуміти й приймати його актуальний емоційний стан» [14: 557]. Лінгвісти запозичили термін саме у такому, чисто психологічному розумінні, але з часом стало очевидним, що психологічна емпатія і лінгвістична емпатія мають однакову природу, але різні вияви і категорії. Термін «емпатія» застосовується в лінгвістиці для опису одного із способів передачі інформації з погляду мовця або того, хто сприймає інформацію, і передбачає можливість варіювання у «способах пакування» такої інформації [11: 278]. Особливо поширилося вживання терміна з того часу, як стала активно розвиватися семасіологія, когнітивна, комунікативна, емотивна лінгвістика (емотіологія), але чіткої диференціації між психологічним та лінгвістичним терміном не було. В.І. Шаховський став одним із перших мовознавців, які звернули на це увагу, і, розробляючи понятійно-термінологічний апарат емотивної лінгвістики, він чітко розмежував лінгвістичне поняття емоційності, емпатії, емоційного зараження та їх психологічних аналогів [12]. Уточнюючи лінгвістичне розуміння емпатії, А. Кузнецова вводить поняття вербальної емпатії, яка, згідно з її уявленнями, є «вираженням розуміння почуттів іншого; мовний вплив із метою вираження психологічної підтримки співрозмовнику» [5: 7].

О. Філімонова у своїй монографії розробила термінологію та категоріальний апарат *емоціології*» [10]. Зокрема, розглядаючи прояв категорії емотивності у жанрі драми, О. Філімонова дотримується поглядів Н. Сінтоцької і вважає, що категорія емотивності представлена в драмі у двох типах емотивних ситуацій – емпатії і конфлікту. О. Філімонова розрізняє неправдиву / хибну емпатію в разі імітації співчуття, когнітивну емпатію «як взаєморозуміння комунікантів на основі спільності інтересів, рівня освіти, вікових і культурних особливостей», але відзначає, що така емпатія «тісно пов'язана з емпатією емоційною, тому що однастайність у поглядах викликає у співбесідників позитивні емоції один до одного [10: 345].

Емпатія використовується для позначення найбільш важливої для мовця інформації і тим самим акцентує роль людини під час її передавання. О. Лось розрізняє такі метатерміни для опису МКС, як Мовець, Спостерігач, Експерієнцер, Емпатія, спільною рисою яких є антропоцентричність [6: 18].

Як відомо, мовленнєвий акт є діалогічним за своєю природою [1], комунікація є двостороннім процесом, що внаслідок *зміни ролей* та в разі *комунікативного успіху*, передбачає відповідність реакцій співрозмовників, а отже, *емпатії* співрозмовника – мовця / адресанта / оповідача – звичайно викликає *рефлексію* з боку співрозмовника – слухача / адресата / персонажа, тобто останній розуміє, знає, як його сприймає партнер-співрозмовник. Таким

чином, витоки психологічного, філософського, а зрештою, і лінгвістичного поняття емпатії лежать у площині здібності людини сприймати і оцінювати висловлювання співрозмовника в процесі спілкування. Для емоційної гармонії потрібна кооперація, а отже, емпатія у міжособистісному спілкуванні.

Ф. Бацевич відносить емпатію до категорій макропрагматики [3: 155]. Автор виділяє поняття «ступінь емпатії» (від нуля до найвищого), «тло емпатії» і «фокус емпатії», останній поділяється на прагматичний та семантичний, що звичайно не збігаються [3: 166]. Фокус емпатії — це учасник зображуваної у висловленні події, який перебуває в центрі уваги, інтересів (тобто емпатії) автора (адресанта, мовця). Тло емпатії — учасник зображуваної у висловленні події, який не перебуває в центрі уваги, інтересів автора (адресанта, мовця), формуючи тло, на якому виявляється фокус емпатії. Розуміння емпатії як одного зі складників інформаційної упаковки змісту повідомлень із певних світоглядних позицій адресанта (його точки зору) дозволяє виділити *семантичну емпатію*. Остання може бути нульовою або емпатією до одного з учасників комунікативної ситуації. Однак адресант мовленнєвого акту, мовленнєвого жанру, дискурсу може по-різному ставитися до учасника комунікативної події, який став центром (фокусом) семантичної емпатії (нейтрально, позитивно чи негативно). Це *прагматична емпатія* [3: 171].

Як зазначає Ф. Бацевич, існують цілі дискурси і мовленнєві жанри, що відпочатково передбачають емпатію адресанта до конкретного учасника певної події або факту. Можна сказати, що в подібних випадках структура дискурсу чи мовленнєвого жанру вибудовується емпатією до якогось із учасників комунікативної події, який перебуває у фокусі інтеракції [3: 173]. Емпатію цього типу також використовують і в мовленнєвих жанрах, що обслуговують дискурс побутового спілкування. Наприклад, поширеними є емпатичні переваги автора мовленнєвого жанру в звинуваченнях, виправданнях, утішаннях, спростовуваннях, освідченнях в коханні, проханнях, відмовах та ін.

Емпатійні ілокутивні типи відносяться, згідно з класифікацією Дж. Серля, до класу експресивів. А. Кузнецова, яка досліджувала ілокутивні типи вербальної емпатії на матеріалі французької мови, виявила, що у сприйнятті носіїв французької мови найбільшу емпатійність має ілокутивний тип привітання когось з якоїсь нагоди, середню — ілокутивні типи розуміння, співчуття, заспокоєння, виправдання, низьку — відмовляння, нехвалення [5: 10].

Таким чином, бачимо, що саме нелінійність поняття *емпатія* забезпечує успіх як у його дослідженні, так і у вживанні під час прагматичного та комунікативного лінгвістичного аналізу: природа емпатії пов'язана з психологією людської поведінки, а прагматичний, комунікативний підхід до вивчення емпатії відноситься до теорії мовленнєвих упливів під час мовленнєвого акту. Погоджуємося з тими дослідниками, які вважають природу емпатії психічною, а засоби її реалізації — різноманітними, у тому числі вербальними. За походженням, деякі вчені вирізняють 3 види емпатії — емоційну, когнітивну та кінетичну [7: 11–24]. За М. Обозовим, когнітивна емпатія

передбачає «розуміння психічного стану інших людей без зміни свого психічного стану», емоційна емпатія – «розуміння психічного стану інших людей і співпереживання, співчуття». Кінетичний тип характеризується діями емпатизованої особистості і найчастіше є найглибшим проявом емпатії.

Особливості вербальної емпатії, що були розглянуті вище, яскраво презентовані в епістолярії Миколи Куліша, бо загальновідомо, що саме в листуванні людина сповна проявляє себе як мовна особистість із певною комунікативною компетенцією.

Із відомих та опублікованих ділових листів М. Куліша можна назвати листи до відділу преси ЦК КП(б)У, до газети «Комуніст», до Головреперткому НКО, до редактора «Літературної газети», до Харківської облпрокуратури слідчому Кушарському, лист до Івана Кочерги. Ці листи Куліш писав або у відповідь на запити офіційних установ, або відстоюючи інтереси українського письменства як президент ВАПЛІТЕ, або на захист себе як драматурга, коли йшлося про публікацію та постановку власних п'єс. Перший лист є відповіддю на 2 листи з відділу преси, тон листа підкреслено офіційний, «сухий», у фокусі емпатії автора – виключення з ВАПЛІТЕ письменників М. Хвильового, О. Досвітнього та М. Ялового. Комунікативна роль Куліша в цьому заочному діалозі – пояснення, викладення такого погляду, що максимально сприяв би збереженню літературної організації, у лавах якої, на думку М. Куліша, були «кращі письменницькі сили». Автор вживає такі засоби персуазивності, як чітка побудова – структуроване висвітлення суті претензій до виключення письменників (1)...(2)... з апеляванням до можливих наслідків їх перебування в організації, висновки «партійної частини ВАПЛІТЕ», теза про недовіру «одмовлянням» товаришів, а далі – антитеза, що організація їм не довіряє. Вжито такі кальки, як *утворили несприятливі умови для літературної роботи, резонатор політичних суперечок, прийшли до таких висновків, наберуть загостреного суто політичного значення* тощо. Спостерігається досить частотне вживання прислівникових зворотів, характерних для офіційного стилю (*Строго додержуючись постанов ... , зваживши всю цю ситуацію* та ін.). Формалізує мову листа наявність підрядних речень, вживання дієслова-зв'язки, а також парентезійних конструкцій *мабуть, крім того, на нашу думку* (1: 452) Із лексико-синтаксичних засобів – уживання словосполучення *єдиний спосіб* (1: 452), коли йдеться про виключення з організації трьох членів задля збереження самої організації; звертання на «Ви» (вже в першому рядку листа міститься формальна структурна фраза офіційного листа-відповіді *на Ваші листи з 4/II і 10/II цього року пояснюємо: ...* (1: 451)).

Такий самий фокус емпатії і в наступному листі до газети «Комуніст», написаному приблизно в той самий час. Ступінь емпатизованості автора до описуваних подій стає більшою, риторика перетворюється з офіційно-ділової на публіцистичну, доказова база автора містить більше структурованих підпунктів (*a*) – *з*), авторський тон з розважливого змінюється на збуджений. Офіційно-діловий стиль превалює, але наявні вкраплення конструкцій публіцистичного стилю (епіфора *про це організація сказала і точно,*

і ясно, і без хитрувань (1: 453), тема-рематична транспозиція і надлишковість дискурсивних слів: *Трапилась політична помилка, що її редакція цілком ясно тепер собі уявила* (1: 454)), що, можливо, пояснюється різним характером адресантів: у попередньому листі це офіційна установа, у цьому — редакція газети, тому в останньому наявні елементи публіцистичного стилю.

У листі до Головреперткому (1929) із самого початку бракує таких важливих складових листа, як звертання і привітання. Вважаємо, що ігнорування етикетних норм свідчить про те, що автор перебуває у край знервованому стані і виявляє, таким чином, а н т и е м п а т і ю до адресата. У фокусі емпатії адресанта, М. Куліша, — доля його п'єси. Автор починає з головного — вибір теми й матеріалу до п'єси були ним ретельно обдумані, «вивірені ідеологічно». Далі міститься опис перебігу подій, що відбувалися навколо визначення п'єси «Мина Мазайло» як «ідеологічно сумнівної». Загалом, у листі витримано офіційно-діловий стиль, але «між рядками» проглядається роздратування, напруга, що видає високий ступінь емпатизованості автора. На тлі офіційно-ділового мовного стилю окремі фігури мовлення і дискурсивні слова експлікують ці відчуття М. Куліша. Із самого початку автор розрядкою акцентує увагу адресанта на темі п'єси, додатково вживши вставний вислів «*в першу чергу*». Незважаючи на наявність у його складі порядкового числівника «перший», цей вставний вислів не має нічого спільного із вставними синтаксемами на позначення переліку, означаючи першочерговість, важливість цього пункту для адресанта.

Далі автор не менш майстерно вибудовує свою доказову базу, вживаючи для цього розрядку (*р е к о м е н д у в а в*), іронію (*фейлетонні вправи Кость Котка* (1: 456), метафори (*комсомол нацьковано на автора, ... вчинили мені політичну екзекуцію* (1: 456)), причому попередня є ключовою для розуміння наступної: під кінець листа автор вдається до красномовної метафори, що відіграє роль останнього, але найсильнішого акорду: ... *рани од політичної екзекуції ... дуже болять і печуть* (1: 456). Уживання двох метафор із тим самим словом-оболонкою акцентує головну ідею, яку автор прагнув виразити у листі: нападки на його п'єсу безпідставні. «Екзекуція» стоїть в одному синонімічному ряду з лексемами, домінантою яких є «покарання», що місить у собі ядерну сему «виконання вироку». Інші семи: «провина», «припис суду», «завдавання болю» є периферійними. Лексема «екзекуція» в контексті листа М. Куліша має емотивну сему «покарання безневинної людини» / «наклеп». Ще одна метафора «комсомол нацьковано на автора» також містить елемент значення «несправедливе, необгрунтоване завдавання болю безневинній людині».

У листі до редактора «Літературної газети», написаного з приводу утисків щодо п'єси «Народний Малахій», спостерігаємо публіцистичний стиль викладу, автор вдається до цього тому, що лист призначений для широкої аудиторії — читачів «Літературної газети», тому передбачаються два адресати: редактор газети, якого Куліш просить надрукувати лист, він виражений експліцитно, другий адресат збірний — це читачі тієї ж газети, до яких Куліш звертається так: *старі й молоді мої друзі ...* (1: 477). Сам Куліш кваліфікує свій

лист як відповідь на питання колег, молоді та інших щодо своєї творчості, зокрема ідеї та головного персонажа п'єси «Народний Малахій».

Спробуємо визначити топік аналізованого тексту, що, за Ф. Бацевичем, є «узагальненою, концентрованою його когнітивно-інформаційною ідеєю, яка виявляється з опертям на складники нижчого рівня абстракції – точку зору і емпатію» ...» [3: 170]. Отже, топік цього листа – це визнання адресантом своєї провини в «ідеологічній неясності, нечіткості п'єси, загадковості Малахія в першій редакції...» (1: 474), що призвело до відмови у її постановці, визнання помилок і готовність «удосконалити» [лапки мої – Ю.Н.] п'єсу. Очевидно, що самолінчкування М. Куліша було викликано спробою дати п'єсі вийти на сцени українських театрів, типовим актом визнання провини є та частина тексту, що виділена розрядкою і задає тональність авторському викладу: Це моя політична помилка, це був результат моїх ідеологічних хитань і подвоєності, що їх я згодом усвідомив і тепер засуджую (1: 475–476).

Ситуація, що склалася навколо цієї та інших п'єс М. Куліша і змусила його написати відкритого листа, стала причиною особливого характеру емпатії адресанта. Звичайно адресант, розповідаючи про себе, називає себе за допомогою особового займенника 1-ої особи однини, така референція означає, що емпатія стає стовідсотковою, і йдеться вже про ідентичність. М. Куліш, як відомо, є одночасно і автором п'єси, і автором листа, але говорячи про себе як про автора п'єси, адресант вживає іменник «*автор*» у 3-й особі однини, що, зрозуміло, сигналізує про відчуження, зниження рівня емпатії адресанта до себе-драматурга. Таким чином, М. Куліш намагається якнайбільше відокремити себе-особистість від себе-драматурга, який *на д то в же л і б е р а л ь н о* поставився до свого героя: *Особисті того часу авторові почуття і настрої я б характеризував так: опозиційна туманність, яка згодом розійшлась, не мавши в собі ідейно-політичного центру, і яка через це не могла сформуватися в певну політичну концепцію* (1: 474). Наведений приклад демонструє, як в одному і тому самому реченні вживаються дві теоретично кореферентні одиниці – *автор* і *я*, але їх кореферентність сумнівна, практично нульова, бо «*я*»-коментатор ментально локалізує ситуацію, практично відокремлюючи себе від *я*-автора п'єси, і тим самим розставляє аксіологічні акценти, намагаючись показати, що *я* змінився, *я* розуміє, *я* вчинив неправильно, коли виписав такого героя, як Малахій: ... *автор ставить до свого героя як до жалюгідного чудія..., на авторову думку, наш автор...* . Виходить, що Куліш не згоден сам із собою, його «*Я*» «роздвоєне», і уникнути двозначності тут допомагає дейктичний темпорально-адвербіальний вислів *того часу*.

Спробуємо виявити засоби втілення М. Кулішем семантичної та прагматичної емпатії. Наприклад, загальна авторська емпатія до своєї творчості чітко маркована майже в кожному мовленнєвому акті, це, зокрема, негативна прагматична емпатія: *претензії на розв'язання національної проблеми..., – все це не має під собою реального ґрунту і жодної революційно-наукової теорії* (1: 474), *Та була ще одна ... туманність, що позначилася на п'єсі та в якій перебував наш автор* (1: 475) тощо.

Розглянемо семантичний фокус емпатії дискурсу. **Об'єктами негативної семантичної емпатії** стали процеси, факти, події та поняття: *редактор, п'єса, автор, Малахій Стаканчик, Малахієва реформа людини, песимізм і скепсис, політична помилка, ВАПЛІТЕ, хвильовізм, соціалістичне будівництво, загинання, дисонанс, виправлення п'єси*. **Предикати емпатії переважно негативні:** *результат подвоєності свідомості, опозиційна туманність, виголошує політично-опозиційні сентенції, дрібна буржуазія, претензії стати Народним Малахієм, допустив свідомо і невідомо, не знайшла політичної сили, ще не дали чіткого й виразного розв'язання теми, на жаль, немає*. **Позитивні та нейтральні предикати** майже не трапляються: *не відмовте, цілий рік за президента, найкраща мрія світового пролетаріату, годяща і корисна*. У прагматичному фокусі емпатії треба розрізнити ставлення до загального об'єкта емпатії (тут — негативне) та до інших об'єктів: а) **нейтральне і позитивне** (редактор, соціалістичне будівництво); б) **негативне** (п'єса, автор, Малахій Стаканчик, Малахієва реформа людини, песимізм і скепсис, політична помилка, ВАПЛІТЕ, хвильовізм, загинання, дисонанс, виправлення п'єси).

В аналізованому листі М. Куліш вживає багато дієслів у 1-й ос. однини теперішнього часу дійсного способу в синтаксичних структурах з асиндетичним зв'язком, характерних для публіцистичного стилю промов та виступів (*..., кажу, ..., підкреслюю: ..., повторюю: ..., закликаю себе і вас*), що мають на меті виділити в дискурсі важливі для автора думки, спрямувати увагу адресатів-читачів на слова та заклики автора. По суті, ці дієслова є інструментами впливу автора на особливості сприймання інформації читачем, близькі до перформативів. Наприклад, у реченні *Повторюю: Малахій з своєю дудкою сьоогодні дисонуватиме на кону* (1: 477) дієслово *повторюю*, швидше, має значення «застерігаю», «попереджаю», тобто значення перформатива.

Ужито досить багато стилістичних засобів, що чітко виражають ставлення автора до головної пресупозиції: п'єсу не допущено до постановки. Ментальна відстань адресата до цієї події досить близька, мовлення автора містить її оцінку, виражену за допомогою риторичних прийомів. У тексті вжито багато вставних модальних синтаксем, в основному з нетрадиційними поширювачами (*можливо, на авторову, мовляв, думку* — для передачі факту приписування йому того, що не малося ним на увазі, *на мою тепер думку* — для позначення зміни власної думки, *цілком зрозуміла річ* — з метою підсилення значення вставного вислову, *на жаль* та ін.), метафори та метафоричні епітети (*Оцією туманністю й просякнута перша редакція п'єси, рентгенуючи і викриваючи кожне загинання в громадському організмові, Країни капіталізму важко дихають на СРСР передгрозовими вітрами...* (1: 477), *голубі мрії* та ін.), частки (*оце ж і прошу вас...* (1: 473), *вже, от, же* тощо), антономазію (*пращання Малахіїв Стаканчиків* (дрібної буржуазії), *... п'єса ця, картаючи живих і численних в нашому житті Мин, дядьків Тарасів, тьоть Моть, Баронових-Козино...*), також вжитий клімакс (*... все це є голубі, спочатку привабліві мрії... що ведуть потім до безпорадності, занепаду, розкладу, катастрофи...*), літота (*...тодішніми лівацькими ... теорійками...*) (1: 474).

У результаті проведеного аналізу мови ділового епістолярію М. Куліша підтверджується теза про те, що «емпатія, поряд з іншими засобами когезії та когеренції, формує зв'язність і цілісність дискурсів, мовленнєвих жанрів та їх частин» [3: 172]. Отже, принцип емпатії – один із основних в організації дискурсу і його складників (мовленнєвих жанрів, мовленнєвих актів) [9: 143], семантична та прагматична емпатія – невід'ємні складові багатьох типів дискурсу, зокрема епістолярного.

У всіх аналізованих листах відзначаємо вияв зазначених типів емпатії не лише в межах окремих висловлень, а й у межах усього тексту, тобто вважаємо, що кожен лист М. Куліша має власну емпатичну домінанту. У ході дослідження підтверджено також психологічну природу емпатії та розмаїтість її виявів у різних ілокутивних типах, головним з яких вважаємо вербальний, що є виразником емоційної та когнітивної емпатії в різних типах мовленнєвих актів.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо подальший аналіз проявів емпатії у мовній практиці М. Куліша, зокрема в його інтимному епістолярії.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Абрамова Т.В.** Диалогизм в прагмалингвистике и изучение речевого этикета / Т.В. Абрамова // Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж : ВГТУ, 2002. – Вып. 3. – С. 145–151.
2. **Ахмедзянова А.Э.** Изучение эмпатии личности: определение понятия, механизмы проявления / А.Э. Ахмедзянова // Учёные записки Института социальных и гуманитарных знаний. – Казань, 2010. – № 2(8). – С. 14–20.
3. **Бацевич Ф.С.** Нариси з комунікативної лінгвістики: [Монографія] / Ф.С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
4. **Ковалевська Т.Ю.** Моделювання емпатії в сучасній українській мові : Автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Т.Ю. Ковалевська. – К. : 2002. – 36 с.
5. **Кузнецова А.А.** Иллокутивные типы вербальной эмпатии : Автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А.А. Кузнецова. – Уфа : 2010. – 25 с.
6. **Лось А.Л.** Концептуализация *светлого* в языковой картине мира. Автореф. дис. ... канд. фил. наук. / А.Л. Лось. – М., 2009. – 25 с.
7. **Обозов Н.Н.** Психология межличностных отношений / Н.Н. Обозов. – Л. : ЛГУ, 1979.
8. **Онипенко Н.К.** Теория коммуникативной грамматики и проблема системного описания русского синтаксиса / Н.К. Онипенко // Русский язык в научном освещении. – М., 2001. – № 2. – С. 107–121.
9. **Селіванова О.О.** Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
10. **Филимонова О.Е.** Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте : [учебное пособие] / О.Е. Филимонова. – СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. – 448 с.
11. **Чейф У.** Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1982. – Вып. XI. – С. 277–316.
12. **Шаховский В.И.** Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. – Москва : URSS, 2008. – 208 с.
13. **Шаховський В.І.** Енергетическая мощность эмоций и дискурсивные нормы / В.И. Шаховский // Вопросы психолінгвістики. – М. : Ин-т языкознания РАН, 2008. – №7. – С. 39–43.
14. **Психологический словарь** / Авт.-сост. Копорулина В.Н., Смирнова М.Н., Гордеева Н.О. – 3-е изд., доп. и перераб. – Ростов н/Д : Феникс, 2004.
15. **Rogers C.R.** Empatic : an unappreciated way of being / C.R. Rogers // The Counseling Psychologist. – 1975. – V. 5, N 2. – P. 2–10.

ДЖЕРЕЛА

1. **Куліш Микола.** Твори в 2-х томах. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1980. – 878 с.